

**EWANGELIZACYJNA ROLA SZTUKI KOŚCIELNEJ
W ŚWIETLE INSTRUKCJI PAPIESKIEJ KOMISJI DS. ZACHOWANIA
DZIEDZICTWA ARTYSTYCZNEGO I HISTORYCZNEGO KOŚCIOŁA
z dnia 15 października 1992 r.**

Opieka Kościoła nad terenowym dziedzictwem kulturowym wypływa z dwóch przesłanek: ze ścisłego związku kościelnych dóbr kultury z częścią dorobku ludzkości oraz ze świadomości, iż przedmioty, które stały się zabytkami, były kiedyś związane z dziełem ewangelizacji. Wskazywał na to wielokrotnie Ojciec św. Jan Paweł II przejęty troską o ocalenie całego dorobku artystycznego i historycznego Kościoła i ludzkości. Obecnie dorobek ten wydaje się być wystawiony na szczególne zagrożenia pochodzące z różnych stron.

Sprawy te zostały omówione w kontekście duszpasterskim w wydanej 28 czerwca 1988 r. konstytucji apostolskiej *Pastor bonus*¹. W następstwie tego dokumentu 1 marca 1989 r. powstała *Pontificia Commissio de Patrimonio Artis et Historiae Conservando* (*Papieska Komisja ds. Zachowania Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła*). Na podstawie przeprowadzonego rozpoznania w różnych częściach świata Komisja doszła do stwierdzenia faktu, iż nie da się osiągnąć celów nakreślonych w konstytucji apostolskiej w zakresie troski o dobra kultury bez odnowy duchowieństwa i uwrażliwienia go na walory estetyczne, kulturalne i liturgiczne dzieł sztuki, które winny być wykorzystane przez duszpasterzy w ich posługiwaniu².

Wobec narastającego problemu ochrony zabytków sztuki kościelnej zgromadzonych zarówno w świątyniach, jak i w zbiorach specjalnych, nowo utworzona komisja papieska wydała 15 października 1991 r. specjalne pismo skierowane do wszystkich ordynariuszy. Nie nosi ono specjalnego tytułu, lecz ma raczej charakter powszechnego apelu skierowanego do Kościołów lokalnych. Występują w nim też pewne elementy instrukcji odnośnie do formacji kleru³.

---

¹ Jan Paweł II, Konstytucja apostolska *Pastor bonus*, 28 VI 1988.

² Tamże, nr 103.

³ *Pontificia Commissio de Patrimonio Artis et Historiae Conservando*. Prot. Nr. 121/90/18, Roma, 15 ottobre 1992; nazywane dalej: *Pismo komisji*.

Zwraca uwagę pastoralny charakter dokumentu, który składa się z części ogólnej i szczegółowej. Część pierwsza ma charakter prezentacji teorii na temat znaczenia i funkcji sztuki w tradycji ewangelizacyjnej Kościoła. Część druga omawia elementy formacji kapłańskiej kształtujące wyrobienie estetyczne kleru.

Na wstępie podkreśla się rolę zabytków sztuki kościelnej rozumianych jako żywe świadectwo wiary chrześcijan minionego czasu. W tym punkcie stanowisko Kościoła jest odmienne od sposobu traktowania zabytków przez instytucje świeckie i kolekcjonerów prywatnych. Dóbr sztuki nie traktuje się jako lokaty kapitału. Natomiast tym, co zbliża różne strony, jest pojmowanie eksponatów jako wspólnego dorobku charakterystycznego dla danego terenu: kraju, regionu, a nawet w jeszcze mniejszej skali – dla parafii, która może mieć swój *genius loci*.

Brak zrozumienia rangi zabytków sztuki kościelnej sprawia, że stajemy się świadkami drastycznej alienacji, polegającej na przechodzeniu wcale niemałego dorobku artystycznego Kościoła z pierwotnego miejsca przeznaczenia do kolekcji prywatnych lub innych zbiorów. Dzieje się to poprzez arbitralne decyzje lokalnych zarządów albo co, niestety, zdarza się coraz częściej, przez kradzieże i handel. W każdej z tych sytuacji wymagana jest wzmoczona troska duchowieństwa o powierzone im bogate dziedzictwo artystyczne i historyczne należące do dóbr kulturowych danej wspólnoty chrześcijańskiej. W omawianym piśmie na równi z dbałością o zabytki sztuki podkreśla się znaczenie wszelkiego typu źródeł historycznych, archiwaliów i zbiorów bibliotecznych.

Apel Komisji ds. Zachowania Dziedzictwa Artystycznego i Historycznego Kościoła wyznacza duchowieństwu następujące cele: 1) opiekę nad tym, co przetrwało przez wieki, aby zachować dla przyszłości spuściznę przodków; 2) ukazanie zarówno zabytków, jak i współczesnej twórczości artystycznej w kontekście powierzonej Kościołowi przez Chrystusa misji ewangelizacyjnej; 3) generalne uwrażliwienie duchowieństwa na wartości estetyczne i wychowawcze sztuki. Spełniając powyższe warunki, w nowym wydaniu jawi się rola Kościoła jako mecenasa sztuki.

Poprzez wskazanie na związek z ewangelizacją zostaje przywrócony sztuce jej żywotny charakter. Przeciwdziała dewaluacji wartości estetycznych. Odnosi się to zarówno do zabytków, jak i do współczesnych dzieł, które na pozór wydają się pozbawione ożywczego ducha lub wydają się rozchodzić z Kościołem⁴.

Pismo komisji zauważa, iż obecnie w świecie rośnie zainteresowanie sztuką i jej wartością kulturową wśród różnych warstw społecznych. Jednocześnie zwraca się uwagę na rosnące zagrożenie dóbr kultury, które ulegają rozproszeniu lub zniszczeniu.

---

⁴ Pismo komisji, nr. 1-8.

W drugiej części z niepokojem stwierdza się, że przygotowanie naukowe i formacyjne kleru nie było wystarczające albo żadne, aby stanąć w konfrontacji z takimi problemami. Do takiego wniosku komisja doszła po przeprowadzeniu ankiety w Kościele powszechnym. Prezbiterzy, pomimo złożoności ich posługiwania pasterskiego, nie powinni traktować troski o dziedzictwo artystyczne na powierzonym im terenie jako zadania z dalszego planu lub wręcz nieważnego. Nawet w sytuacji, kiedy opieka nad zabytkami sprawowana jest jedynie przez personel świecki reprezentowany nawet przez fachowców, ostateczna odpowiedzialność za właściwe ustawienie substancji zabytkowej w procesie ewangelizacyjnym spoczywa na duszpasterzach. Wymaga to od nich należytego przygotowania.

W skrajnych przypadkach negatywne następstwa malejącej wrażliwości estetycznej i brak zrozumienia na rolę dzieła sztuki w kulcie religijnym doprowadzają do sytuacji alarmującej, w której muszą reagować oficjalne czynniki świeckie i kościelne. Oznakami zaniedbań ze strony duchowieństwa są: kradzieże związane z brakiem odpowiedniego zabezpieczenia obiektów sakralnych, postępująca ruina zabytków z powodu braku remontów, niewłaściwy lub destrukcyjny użytek przedmiotów sztuki, ich nielegalna wyprzedaż, niefachowo i źle przeprowadzone prace konserwatorskie, nieprzywiązywanie wagi do dziedzictwa kulturowego i wreszcie brak dialogu ze światem artystów i naukowców⁵.

W dokumencie stwierdza się, iż wiele dokonano już w kierunku naprawy zaistniałej sytuacji, ale pozostało jeszcze dużo do zrobienia. Szczególnie ważnym wydaje się przywrócenie wrażliwości estetycznej oraz dokształcanie ludzi Kościoła mające na celu uświadomienie wcale niepośledniej rangi sztuki w obszarach *sacrum*. Komisja wielokrotnie podkreśla związki szeroko rozumianych walorów estetycznych z przepowiadaniem Ewangelii.

W poszukiwaniu nowych form duszpasterskiego działania trzeba zauważyć możliwości ubogacenia katechezy i liturgii poprzez wykorzystanie zabytków sztuki. W szerszym zakresie staje się możliwa promocja chrześcijańskich inspiracji w obszarach kultury ogólnoludzkiej. Kościół nie rezygnuje z wkładu w integralny rozwój ludzkości. Zostało to określone jako humanistyczny wymiar kultury chrześcijańskiej.

Biorąc pod uwagę powyższe czynniki, komisja uznała za stosowne zwrócić się z apelem do biskupów. Szczególnie podkreślona została rola formacji młodych prezbiterów w kierunku uwrażliwienia ich na wartości artystyczne i na ochronę dziedzictwa Kościoła. Chodzi przede wszystkim o jego rewaloryzację w świadomości duchowieństwa. A następnie o promocję nowych koncepcji artystycznych. W ten sposób nawiązuje się do całego szeregu wcześniejszych

⁵ Por. Congregazione per il Clero, *Lettera circolare ai Presidenti delle Conferenze Episcopali sulla cura del patrimonio storico-artistico della Chiesa*, 11 aprile 1971.

inicjatyw urzędów centralnych Kościoła, ponieważ idea wszechstronnego zastosowania sztuki i dbałości o jej zachowanie ma już dość długą tradycję w ustawodawstwie kościelnym⁶. Zrozumienie ważności sztuki w procesie formacji kapłańskiej zostało także podkreślone w *Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym* Vaticanum II⁷.

W piśmie Komisji nawiązuje się także do obrad synodu biskupów w Rzymie z roku 1990, poświęconego formacji kapłańskiej, podczas którego wielu ojców synodalnych poruszało problematykę dóbr kultury w kontekście dzieła ewangelizacji i promocji kultury w obszarach kultu religijnego. Echo dysput synodalnych odnajdujemy także w adhortacji apostolskiej *Pastores dabo vobis* papieża Jana Pawła II⁸.

Część druga omawianego pisma ma charakter szczegółowy i porusza następujące sprawy: cel pisma, formację kleru, jej aspekt scholastyczno-intelektualny oraz konkretne sposoby dokształcania kleru.

Celem apelu komisji jest przyjsię z pomocą wychowawcom kleryków w ich formacji z uwzględnieniem aspektu sztuki. Głównym zamierzeniem autorów jest pobudzenie do pogłębionej refleksji nad zaistniałą sytuacją, aby dzięki niej pobudzić do powstawania nowych inicjatyw. Nie wolno zapominać o tym, że istnieje konieczność ciągłego dokształcania kleru, także w materii sztuki. Na obecnym etapie komisja zajmuje się formacją klerycką. Oprócz kleru diecezjalnego wskazuje się na potrzebę dokształcania zakonników i członków instytutów świeckich, tak męskich jak i żeńskich.

Nie chodzi o robienie z kleru specjalistów od sztuki, lecz o to, by posiadli wrażliwość i umiejętność dostrzeżenia walorów estetycznych w ich otoczeniu, w obszarze sztuki sakralnej, która wypełnia miejsca ich aktywności pasterskiej. Optimum tego kształcenia miałoby swój wyraz w tym, iż kapłani sami byłiby w stanie określić walor artystyczny obiektów sakralnych bez konieczności ubiegania się o zdanie ekspertów. Oczywiście, w zależności od rangi problemu chodzi także o to, by potrafili w kompetentny sposób współpracować ze specjalistami. W dalszej kolejności zadaniem prezbiterów byłoby przekazanie wiadomości o walorach artystycznych i charakterze sakralnym obiektów człon-

---

⁶ Pismo komisji przypomina tylko wrywkowo ważniejsze rozporządzenia dykasterii watykańskich: *Segreteria di Stato, Circolare per l'istituzione di Commissariati per i monumenti custoditi dal clero*, 10 dicembre 1902; *Circolare per la conservazione degli archivi e delle biblioteche ecclesiastiche*, 15 aprile 1923; *Circolare agli Ordinari d'Italia*, 1 settembre 1924; *Sacra Congregazione del Concilio, Disposizioni circa gli oggetti di storia e di arte sacra*, 24 maggio 1939.

⁷ Por. *Gaudium et spes*, nr 53-62; *Sacrosanctum Concilium*, nr 122-128; *Messaggi del Concilio all'umanità: Messaggio agli artisti*, 8 XII 1965.

⁸ Jan Paweł II, *Esortazione Apostolica postsinodale Pastores dabo vobis*, 25 II 1992, nr 55. Polskie wydanie nosi tytuł: *Posynodalna adhortacja apostolska Pastores dabo vobis Ojca św. Jana Pawła II do biskupów, do duchowieństwa i wiernych we współczesnym świecie*, Poznań 1992.

kom powierzonych im wspólnot (parafie, domy rekolekcyjne, instytucje charytatywne itp.). Chodzi także o lepszą współpracę ze służbami specjalnymi powołanymi przez administrację świecką do opieki nad zabytkami.

Odpowiednia uwaga winna być skierowana nie tylko na obiekty sztuki sakralnej, zgromadzone w kościołach, lecz także na zasoby biblioteczne, archiwalne i muzealne. Wiele z nich powstaje dopiero teraz i wymagają odpowiedniego wsparcia kościelnego. Ważną rolę odgrywa przygotowanie fachowe personelu. W zakończeniu tej części pisma znajdujemy cenną myśl o tym, iż promocja sztuki w środowisku kościelnym i opieka nad zabytkami winna być przez kapłanów traktowana jako służba o szczególnym znaczeniu, którą konkretna wspólnota chrześcijan powierza w ten sposób swemu pasterzowi, aby ją strzegł i ochraniał jako istotną część wielkiego dziedzictwa kulturowego ludzkości.

Ochrona zabytków kultury chrześcijańskiej, w myśl sugestii komisji papieskiej, winna być jednym z przedmiotów wykładanych w seminariach duchownych w ramach formacji duchowej kandydatów do kapłaństwa. Jest ona widziana w optyce działań duszpasterskich, a szczególną rangę zabytkom sztuki nadaje ich aktualny bądź historyczny związek z liturgią.

W procesie edukacyjnym, obok przygotowania do duszpasterstwa, winno się znaleźć miejsce na uwrażliwienie seminarzystów na walory estetyczne i kulturowe, wymagane w obejściu ze sztuką. Absolwenci seminariów mają być ludźmi tak wykształconymi, aby potrafili docenić wartość zabytków, a poprzez ich kontemplację dojść do rozumienia treści, które one przekazują.

W tym momencie dotyka się spraw, które nie są jedynie wynikiem „szkolenia”, lecz wnikają w głąb osobowości ludzkiej. Z reguły kandydaci, zgłaszający się do seminariów, wywodzą się ze środowisk, w których przeważa tzw. inteligencja techniczna. Na taki stan wpływa upowszechniona w dzisiejszym świecie technizacja życia. Również w procesie wychowania zauważa się w różnych stronach świata przerost tendencji technicznych obliczonych na szybki sukces. Natomiast ulegają zapoznaniu elementy wychowania humanistycznego, bez którego niemożliwe jest poprawne obcowanie ze światem sztuki (i w ogóle światem wartości duchowych). Osobowość duszpasterza musi bazować na wartościach humanistycznych.

Dlatego wychowawcy, zdając sobie sprawę z takiego jednostronnego ukształtowania osobowości kandydatów, winni dążyć do stworzenia równowagi wartości tworzących osobowość młodego człowieka. Zauważone braki należy uzupełniać w warstwie humanistycznej. Należy wyrobić w nich taką wrażliwość na docenienie przekazów historycznych, literackich i artystycznych, aby mogli nie tylko sami je rozumieć i przeżywać, lecz żeby także potrafili posługiwać się nimi w przekazywaniu treści religijnych (poprzez sztukę, muzykę, teatr i in.).

Tak rozumiany proces formacji nie ogranicza się tylko do kształcenia intelektu, lecz dąży także do dowartościowania wrażliwości zmysłowej jedna-

kowo w zakresie wytworów religii i kultury. W następstwie czego osobowość kapłana staje się bogatsza w płaszczyźnie duchowej, a formy jego posługiwania duszpasterskiego są bardziej urozmaicone. W rezultacie chodzi o globalne ubogacenie dojrzałej osobowości duszpasterza.

Jednym z ważnych czynników w procesie formacji jest otoczenie, jakim jest miejsce zamieszkania kleryków. Może ono być nawet najprostsze, jak w przypadku niektórych rozwiązań współczesnych. Ważne jest jednak, aby stwarzało klimat sprzyjający wzrostowi wrażliwości estetycznej. Wiadomym jest, że zupełnie inaczej ten klimat jest kształtowany we wnętrzach historycznych, nasyconych zabytkami sztuki.

Jednym z ważnych czynników kształtujących kleryków jest atmosfera, jaką stwarzają ludzie w ich otoczeniu, m. in. wychowawcy. Ich kultura, doświadczenie, wrażliwość i zdolność komunikowania stanowią kolejne wektory oddziaływania ukierunkowane na podniesienie wrażliwości estetycznej. Na pewno specyficzną rolę w tym procesie odgrywa asceza i ćwiczenia duchowe, łącznie z głęboko przeżywaną i dobrze przygotowaną liturgią. Pismo komisji wyraża opinię, iż pierwszą szkołą wrażliwości estetycznej są nabożeństwa liturgiczne sprawowane we wspólnocie seminaryjnej. Mogą się one stać przykładowe także z punktu widzenia artystycznego. Dlatego przygotowaniu do liturgii pozbawionej przesady i wolnej od udużnienia, które bardziej szkodzą niż wpływają na właściwy wzrost ducha, należy poświęcić szczególną uwagę.

Jedno z podstawowych doświadczeń wiary wyraża się we wspólnej modlitwie. Kierownicy duchowi winni stwarzać możliwości do rozwoju wyobraźni religijnej, która znajduje inspirację w kontemplowaniu dzieła sztuki. Dążąc przez taką modlitwę do osiągnięcia indywidualnej łaski Ducha Świętego, obcowanie z dziełem sztuki wcale nie grozi rozproszeniem, lecz sprawia, iż ono staje się medium, dzięki któremu głębiej przeżywa się *magnalia Dei*. Takie podejście do modlitwy chroni przed rutyną i schematycznym jej traktowaniem.

W procesie kształcenia intelektu obowiązujące ostatnio *Ratio fundamentalis*, zawierające wytyczne programu studiów, mówi, że nie ma potrzeby wprowadzania nowych przedmiotów. W treści już istniejących wykładów należy uwzględnić nowe problemy wyrastające z okoliczności życia⁹. W takim podejściu w trakcie studiów seminaryjnych możliwe jest pogłębianie wrażliwości estetycznej przy okazji omawiania różnych tematów pastoralno-teologicznych (np. teologia w sztuce, teologia obrazu, medytacja dzieła sztuki, sposoby interpretacji artystycznej konkretnych prawd wiary).

W dalszej części pisma podkreśla się duże znaczenie okresu młodzieńczego oraz środowiska dorastania młodzieży i poziomu szkoły średniej, która przy-

⁹ Por. Sacra Congregazione per l'Educazione Cattolica, *Ratio fundamentalis*, 6 I 1970, nr 80, 90; *Ratio fundamentalis*, 19 III 1985, nr 79.

gotowuje kandydatów do seminarium. Podczas ostatniego Synodu Biskupów (1990) poświęconego powołaniu do kapłaństwa w obecnych czasach, wielu mówców synodalnych podkreślało potrzebę wprowadzenia zarówno dla młodych powołań, jak i dla starszych, specjalnego kursu propedeutyki teologii. Obejmowałaby ona także wykłady z historii sztuki i dziejów kultury oraz z historii filozofii. Wszystkie te materie są ważnymi czynnikami w formacji wrażliwości estetycznej i dojrzałości humanistycznej.

W trakcie studiów z historii filozofii winny znaleźć się zagadnienia związane z estetyką. Wykład teologiczny może z powodzeniem uwzględnić formy artystyczne w sztuce, poprzez które znalazły wyraz prawdy wiary¹⁰. Jednym z możliwych aspektów rozważań jest zagadnienie relacji transcendentaliów prawdy i piękna. Teologia duchowości ma możliwość prześledzenia metodą ikonologiczną związków różnych nurtów mistycznych z powstałymi z ich inspiracji dziełami sztuki. Są one nierzadko świadectwem bogatego doświadczenia wiary minionych pokoleń. Wykład prawa kanonicznego porusza zagadnienie własności dzieł sztuki i administrowania nimi jako dobrami kultury. Wiodąca rola przypada formacji liturgicznej, dzięki której wiara znajduje własny wyraz w połączeniu architektury, muzyki, śpiewu, malarstwa i rzeźby podczas nabożeństw, modlitwy publicznej, w czasie sprawowania sakramentów i w kulcie prywatnym. Zdobyta wiedza i doświadczenia osobiste znajdują zastosowanie w teologii pastoralnej, która jest przeniesieniem na płaszczyznę praktyki tego, co było przedmiotem wieloletniego przygotowania.

Wcale nie małą rolę odegrać może kurs historii Kościoła i patrologii, ukazując kreatywny charakter chrześcijańskiego ducha wyrażony poprzez inkulturację wiary w życie rozmaitych wspólnot w wymiarze czasowym. Procesy historyczne pozostawiły w spuściźnie zabytki, które ukazują ewolucję ducha wiary w spotkaniu z konkretnymi tradycjami lokalnymi narodów i krajów. Historia Kościoła stanowi wręcz nieprzebrane źródło świadectwa spotkania Ewangelii i odpowiedzi na nią człowieka w różnych czasach.

Przypomiane *Ratio fundamentalis* nakłada na biskupów obowiązek organizowania dalszego pogłębiania przez podległe im duchowieństwo nie tylko studiów teologicznych i pastoralnych, lecz także historii Kościoła, archeologii i historii sztuki, bibliotekoznawstwa i archiwistyki. W wyniku tych kursów winny się wyłonić indywidualności, które mogą odegrać rolę animacyjną wśród kleru¹¹.

¹⁰ Jednym z wzorcowych przykładów takiego podejścia jest praca H. U. von Balthasar, *Herrlichkeit. Eine theologische Ästhetik*, 3 Bd, Einsiedeln 1961-1969.

¹¹ Komisja ds. Ocalenia Dziedzictwa Historycznego i Artystycznego rezygnuje z opracowania szczegółowych programów uwzględniających omawiane aspekty dzieła sztuki kościelnej, ponieważ zagadnienie to ma rozmaite nasilenie w różnych krajach. Dlatego szczegółowe formy działania instytucji kościelnych w zakresie sztuki pozostawia się episkopatom lokalnym.

Nie ulega wątpliwości, że ogromnie przydatne byłyby odpowiednie podręczniki omawiające w sposób kompleksowy wszystkie aspekty odniesienia dzieła sztuki do szeroko pojmowanej praktyki pastoralnej, a więc zagadnienia prawnicze, liturgiczne, estetyczne, konstrukcyjne, konserwatorskie, restauracyjne oraz ikonologiczne wskazujące na bogate dziedzictwo kultury chrześcijańskiej jako na swoiście rozumiane świadectwo wielowiekowego procesu ewangelizacji w Kościele.

Spośród nauczycieli seminaryjnych szczególnie wykładowcy liturgiki i historii Kościoła mają najczęściej okazji do wykorzystania ich materii nauczania w procesie formacji estetycznej. Są najbardziej predysponowani do oddziaływania bezpośredniego i wyczerpującego w procesie formowania wrażliwości estetycznej.

Istotną rolę ma do spełnienia wykładowca teologii pastoralnej. W konkretnych diecezjach może się okazać konieczne dodatkowe doksztalcenie wykładowców w przedmiocie ochrony dziedzictwa kulturalnego Kościoła. Takie kursy prowadzone już były w różnych krajach, a szczególnym ich przykładem są wykłady organizowane przez Uniwersytet Gregoriański w Rzymie¹². Kształcą się tam przyszli animatorzy zatrudnieni w służbie ochrony zabytków kościelnych. Im zostaje powierzone zadanie kompetentnego poznania i opracowania zabytków swego terenu, doksztalcenie kleru i organizowanie lokalnych muzeów diecezjalnych.

Oprócz uczelni kościelnych również świeckie uniwersytety kształcą specjalistów w dziedzinie szeroko pojętej sztuki. Uczelnie te stanowią dla lokalnych Kościołów okazję do dialogu i konfrontacji w dziedzinie formacji seminarzystów i studentów świeckich.

Zupełnie odrębnie i w specjalny sposób należałoby organizować kursy dla pracowników muzeów, bibliotek i archiwów kościelnych, które to instytucje często w ramach swej działalności podejmują interesujące formy aktywności kulturalnej, o mniejszym lub większym znaczeniu lokalnym (wystawy, koncerty, festiwale, konkursy itp.).

Wydaje się szczególnie ważna dobrze prowadzona działalność diecezjalnych komisji ds. sztuki sakralnej. Cenne byłyby inicjatywy spotkań przedstawicieli diecezjalnych na kongresach, kursach i seminariach ogólnokrajowych. Dostarczałyby one materiału do wymiany doświadczeń i osiągnięć. Jednocześnie wysiłki do ochrony sztuki sakralnej danego kraju oraz przyczyniałyby się do dalszej formacji kleru.

---

¹² W tym celu powstał specjalny wydział Corso Superiore per i beni culturali della Chiesa, della Pontificia Università Gregoriana, utworzony w 1991 r.